

ГЛАСНИК

МЕЂУОПШТИНСКОГ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА

12

ВАЉЕВО 1978.

Александар Лома

**О СРЕСКИМ УСТАНОВАМА
У ВАЉЕВСКОЈ НАХИЈИ И ВАН ЊЕ
1791 — 1819. ГОДИНЕ**

У В О Д

Установа срезова као управно-судских и војних јединица унутар кнежине у Србији крајем XVIII-тог и почетком XIX-тог столећа може се сматрати једним од важних зачетака обновљене српске државности, и у томе је њен шири значај; за нас пак, Ваљевце, значајна је и из једног посебног разлога, тог, што је настала у овоме крају, заслугом кнеза Алексе Ненадовића.

Но колико год да је ова тема занимљива, њоме се наша историографија досад није посебно бавила: повод да ја то сада учиним било ми је читање неколико још необјављених докумената који се, с једне стране, не могу потпуно схватити без познавања установе среских кметова, односно среских буљубаша, а с друге стране сами нам пружају неке значајне податке о тој установи. Ти документи су, уз нужна објашњења, приложени на крају овог чланка.

Мој приказ среских установа у Србији 1791—1819.-те не тежи да буде потпун и коначан, пошто му не претходи систематско трагање по архивским збиркама, него је писан само на основу мени доступних објављених извора и грађе, а с циљем да се, макар у најопштијим цртама, да преглед проблематике, и да се, по могућству, научни радници стручнији за њу од мене подстакну на њено даље разрешавање.

Природно је да на подлози научно необрађених питања бујају произвољне претпоставке; стога сам ја овде избегавао да се упуштам изван чињеница у домишљање, осим пред опасношћу претеране фрагментарности, и у складу с вероватноћом здравог разума.

Коначно, да и овим путем изразим захвалност пре свих Милораду Митрашиновићу, управнику Међуопштинског историјског архива у Ваљеву, на саветима и несебичној помоћи при

настанку овога рада, као и др. Влади Стојанчевићу што ме је љубазно упознао са потребном литературом. При свему томе, за могуће недостатке и пропусте приказа који следи не треба кривити никога другог, до писца ових редова.

Захваљујем се и Ваљевском музеју што ми је предусретљиво омогућио рад са документима који су његово власништво.

Н а п о м е н а: Да би овај чланак, с обзиром на своју концепцију, био довољно и документован и прегледан, ја сам у њему литературу — а то су углавном извори, објављени самостално, или цитирани — наводно на мало неуобичајен начин, скраћеницама, чије тумачење следи на крају чланка. Молим читаоце да то уваже.

УСТАНОВЉЕЊЕ СРЕЗОВА И СРЕСКИХ КМЕТОВА У ВАЉЕВСКОЈ НАХИЈИ 1791. ГОДИНЕ

Главни извори за настанак и устројство среских установа у Ваљевској нахији 1791. године јесу ови: место у Мемоарима проте Матије, стр. 36. — 37, Протина кратка записка „Власти у кнежини” и место у историјско-биографском спису Протина синовца Константина Ненадовића „Живот и дела Караборћа и његови војвода и јунака”, у оквиру животописа Алексе Ненадовића.

Ова три извора настала су редом којим смо их навели: други (записка) као допуна првом (месту у Мемоарима), а трећи (Константиново писање) углавном се ослања на прва два.

Срезове и среске кметове установио је 1791. године, одмах по свом повратку из Карловаца, кнез Алекса Ненадовић (М 36; К II 306.), у све три кнежине Ваљевске нахије (К II 306),¹ да би тамо увео неки ред у међувремену од око године дана безвлашћа које беше настало у Београдском пашалуку након повлачења аустријске војске оданде, а пре обнове турских власти у унутрашњости Пашалука (М 36; К II 306.). Срезове је Алекса уводио по угледу на поделу села у Срему и Банату на „кумпаније”, коју беше упознао бавећи се онуда као добровољачки официр (М 36; К II 306.). Он је кнежину поделио на срезове тако, што су срез чинила сва села која похађају једну цркву (М 36; 3; К II 306.). Таква црква се као среднште среза звала среском (К II 307.). Код сваке среске цркве Алекса је установио по једног „главнијег” кмета, назвавши и њега среским² и надре-

1. — Тврдњу Константина Ненадовића, да Алекса среске кметове није установио само у својој, него и у друге две кнежине Ваљевске нахије, тек документи приложени овде под бројевима 1 и 2 за Колубарску кнежину потврђују, а тиме и за Подгорску кнежину чине веродостојном.

2. — „Главни”, када стоји уз „кмет” или „буљубаша”, пре је описни придевак, него део звања који би значно исто што и „срески”, како се понекад занста и примењује на среске кметове и среске буљубаше. Упореди М 78, 257; К II 605; Г 4.

бујући га сеоским кметовима тог среза (М 36 З; К II 306.). Ти срески кметови били су „најбоље газде“ (М 39.); боравили су код својих кућа. Кнезу су служили да заповести које им упуте преко својих буљубаша и пандура прослеђују народу (М 37; З; К II 307.). То чињаху или путем поруке коју би послали сеоским кметовима свог среза, или лично, сазвавши ове (З; К II 307-8.) код своје среске цркве (К II 307.) — с тим да они кнежеву заповест пренесу даље, сваки својим сељанима (К II 307-8.). У својим подручним селима срески кмет је поравњавао мале ствари (З), тојест, судно је у споровима тежим од оних за које беше надлежан сеоски кмет, а лакшим од оних које би пресуђивао сам кнез заједно са среским кметовима (К II 308.). Ти правосудни случајеви у надлежности среских кметова беху, како изгледа, пре свега имовинска питања, која су они решавали по обичајном праву.³ Није јасно да ли је првостављене среске кметове у својој кнежини изабрао сам кнез Алекса, или сав народ.⁴

ДАЉА СУДБИНА УСТАНОВЕ СРЕСКОГ КМЕТА

Након поновне успоставе турских судско-извршних власти у Ваљевској нахији, срезови и срески кметови остају као и до тада, с том разликом што је за ону једну годину међувлашћа све кривце кажњавао сам кнез на лицу места, а сада најтеже од њих мора слати у Ваљево муселиму и кадији (М 37; К II 308.).

Установа среског кмета траје и после 1804. године, често и под називом среског кнеза (У 120; КП 709; МО II 288.).⁵ Три-

3.— То нам сведоче позади приложени документи 1^о и 2^о. Ово би били изрази обичајног права у та два документа: „на знање дајемо сваком суду и правди“; „скупом“; „поделити“; „наћи за правицу“; „по нашој души“; „старо . . . ново . . . и остало мало и велико“; „наћи за право“; „помирити“; „и томе (ту) кметови (сведоци) бише“; „замука“; „поклонити“; „опростити“; „навек да је његово“; „дајем на то писмо пред кметови да никад тражити нећу од њега“ (види у прилогу ова два документа и речник уз њих).

4. — Константин Ненадовић (К II 306.) тврди да је првостављене среске кметове бирао сам народ, а Прота (З) то пише само за заменике тих бивших среских кметова, као среских војних старешина у Првом устанку. Прихватимо ли прву тврдњу, онда Протино писање да је кнез Алекса среске кметове „уредио“ (З), односно „наредио“ (М 36.) код појединих цркава, морамо схватити у смислу „установио“, а не и „наименовао“.

5. — Речи „кнез“ и „кмет“ се и за сеоске старешине користе исто значно. Шестог маја 1808. године у Шабачкој нахији помињу се мали и велики кметови (АП 333^о). Истовремено, у тој нахији — као и другде — мали буљубаша је — сеоски, а велики — срески (АП 278^о). Значи ли то да је, у овом случају, мали кмет — сеоски кмет, а велики кмет — срески кмет? За установу среског кмета (кнеза) знамо да је у Шабачкој нахији постојала одмах по II устанку (М IX-X), а свакако и раније (в. следећу напомену).

десет осмим чланом тзв. Карађорђева законика оставља се народу право избора грађанских власти, међу којима и среских („кумпанијских“) кнезова, али му се ускраћује право њихова смењивања (У 120.). Чини се, међутим, да су у пракси среске кнезове, бар у то позније доба, бирали сеоски кметови датог среза (МО II 288.), вероватно између себе. Изгледа да се у току Устанка установа среског кмета преноси и ван Ваљевске нахије, у крајеве које је ослобађала ваљевска војска, и који су дуго били под заповедништвом Јакова Ненадовића, наиме у нахије Сокоску и Шабачку,⁶ ако не и шире.⁷

После 1815.-те кнез Милош ову установу испрва обнавља: 31. -X- 1815-те он „по саборном договору и одлуци“ шаље проту Матију да у нахијама Ваљевској, Сокоској и Шабачкој „с кметовима избере сваком срезу кнеза“ и то њему, Милошу, достави, да би изабранима Народна Канцеларија послала потврде на избор (М IX—X). Међутим, већ шестог септембра 1819-те, поставивши Гају Дабића за кнеза Посавске кнежине, Милош му наређује да у својој кнежини укине среске коца-баше (прваке; т.ј. — кнезове, кметове), с тим што онај од њих ко се осведочио као частан и праведан може остати кмет само свог села (МО II 288.). За доцније време немамо помена о среским кметовима, што значи да је кнез Милош око 1820.-те године ту установу укинуо свуда и потпуно.⁸

СРЕЗОВИ КАО ВОЈНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ ПРЕ И ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ УСТАНКА

Године 1797, када је, ради одбране Београдског пашалука од јаничара, стварана српска народна војска, сва три кнеза Ваљевске нахије имала су под собом по неколико буљубаша дужних да спремају и кнезу доводе уписнике (уписане војнике) сваки са свог подручја (М 49.). Изгледа да су се та подручја, бар унеколико, подударала са ондашњим срезовима; штавише, неке

6. — Када се 1815-те у нахијама Ваљевској, Сокоској и Шабачкој постављају срески кнезови (М IX-X), то би и за ове друге две нахије значило не увођење установе, него њену обнову, што за Ваљевску нахију сигурно значи.

7. — Помен среског кнеза у тзв. Карађорђеву законнику требало би да се односи на целу ослобођену Србију, али око тога законодавног споменика има много још нерасветљених питања.

8. — 1809-те у селу Кадиној Луци код продаје ораница Живку Сајићу сведок је срески кмет на челу сеоских кметова околних села (2^о), а 1819-те ту, у потпуно истим околностима, срескога кмета нема (4^о).

Алексине буљубаше беху у исто време и срески кметови његове кнежине.⁹

На исти начин се 1804. године народ у кнежини Ненадовића диже на устанак: сваки срески кмет предводи устанике с подручја свог среза. Тако дотадањи срески кметови постају буљубаше (турски, = „четовође“), које се, за разлику од малих буљубаша (оних чији одред чине војници из једног села) називају званично среским буљубашама (З), или буљубашама од среза (АП 129^о), или обрбуљубашама (исто), или великим буљубашама (ВР под „капетан“ и „срез“, уп. и АП 75^о); незванично пак, да им се подигне углед у народу, по европејски капетанима, а њихови срезови компанијама (З). Ипак, кад им чин не треба тачније назначити ове среске војне старешине насловљују се само буљубашама. У два случаја 1810-те велике буљубаше назване су подвојводама (јер су војводи били непосредно подчињени), али то се није усталило као чин.¹⁰

По наведеном члану Караџорђева законика, избор војних старешина ствар је више војне власти (У 120), али Прота (З) пише да је нове среске буљубаше (уместо погинулих, умрлих, оних који би отишли на другу дужност, или се, једноставно, повукли у приватан живот) — бирао сам народ. У сваком случају, то је често ишло по наследној линији: чин би наследио син или брат претходног заповедника тога среза.¹¹

9. — У Алексиној кнежини било је пет таквих буљубаша. Тројица су били истовремено срески кметови, и, бесумње, задужени сваки за војску свога среза. То су Арсеније Раонић, Васиљ Павловић и Живан Петровић, а њихова три среза, идући тим редом према северистоку, представљају југоисточни и источни део кнежине. Четврти — Букан је из Орашца, села у срезу око манастира Грабовца, на северистоку кнежине, и свакако да је био одговоран за уписнике тога краја. Пети — Која је из Тулара, села одакле је и (доцнији)? срески кмет (па срески буљубаша, па капетан) Милован Зубаловић, и вероватно се његово војно подручје поклапало са Миловановим срезом (око манастира Новака), а то је северозападни део кнежине. Војску из преостала три среза који заједно чине југозападни, западни и средњи део кнежине, могао је дати и кнез Алекса лично, будући да се ту налази његова Бранковина.

10. — У Кн 395. и у МП Милићевић пише да је Јовица Милутиновић 1. августа на Рожњу постао подвојвода, а 26. маја 1812-те добио диплому на већи чин (не каже који). Износили и за Гају Петровића (у Поменику) да је кад и Јовица постао подвојвода, Милићевић наводи одговарајуће решење, какво је и о Јовици бесумње читао. Тим документом се, међутим, само потврђује од стране старешина Ваљевске нахије да се Гаја Петровић као подвојвода храбро борио од 1804-те. Не ради се, дакле, о давању неког чина: подвојвода је овде једноставно назив за војног старешину непосредно подређена војводи, т.ј. за великог (среског) буљубашу.

На какво пак унапређење Јовичино у већи чин од 26. -V- 1812-те Милићевић мисли, није јасно, јер се Јовица мало пре и мало после тог датума, 12. -I- 1812-те и 28. -VII- 1813-те помиње у оригиналним документима (Д 24. и 25.) као капетан, што је постао током 1811-те, (в. доле нап. 14).

11. — Живка Дабића наследио је брат му Гаја, Арсенија Раонића син му Никола, Живана Петровића такође његов син Петар (Живановић).

Среске буљубаше имале су судску власт; као правосудна инстанца у Ваљевској нахији спрочећа 1806-те били су изнад сеоских кнезова (кметова), а испод великог (кнежинског) кнеза (АП 129^о). У начелу, током Првог устанка за кривичне случајеве било би надлежно војно судство, а за грађанске парнице — цивилно (К I 202). У стварности пак, незадовољне странке су се за свашта обраћале војним старешинама, нарочито врховним.¹² Где срески кмет није ступно у редове устаника, он на челу подређених му сеоских кметова и даље суди и сведочи у имовинско-правним случајевима с подручја свога среза, па и онда када је једна од странака сам тамошњи војни старешина.¹³ У срезовима чији су срески кметови постали велике буљубаше, наместо њих ни су бирани нови, него се у њиховим личностима спајају војно заповедништво и управно-судска власт среза. Такво стање траје и неко време након установљења Магистрата у Ваљеву, 1. -I- 1809. године; тек 15. -II- 1811-те године Јаков Ненадовић у име Савета у писму проти Матији потврђује, додуше, свим буљубашама њихово звање, али им забрањује да као дотад сами суде по селима, заобилазећи редовни суд (Г 169).

Првог јануара 1811-те Савет је одлучио да се дотадањим среским буљубашама доделе капетанске дипломе (З), а некако улето исте године та одлука је и спроведена у дело.¹⁴

Ако им је судска власт и ускраћена, капетани, као некада срески кметови, скупљају сеоске кнезове своје компаније да преко њих проследе владине заповести народу (Пр за 1812-ту, 1^о) и одговорни су за прилив пореза у народну благајну (исто, члан 8), поред тога што обављају полицијску службу (исто, 4^о).

Срезови као војно-територијалне јединице (компаније), и над њима испрва велике буљубаше а после капетани, постојали су, свакако по узору на уређење Ваљевске нахије, у целој Караборђевој Србији, (ВР под „капетан“ и „срез“). На пример, мачвански велики буљубаша Радован Радосављевић имао је 1807. под собом шест села и седам малих буљубаша над четама од

12. — Тако један спор око наследства покретнина решава нахијски командант са буљубашама и кметовима у шанцу преко Дрине (5^о).

13. — Срески кмет љишког среза Васиљ Савић дели војног заповедника тог подручја, Живка Сајића, и његову браћу (1^о), и сведочи при Живковој куповини земље (2^о).

14. — Буљубаше о којима је реч у писму Јакова Ненадовића Проти од 18. -II- 1811-те (Г 169.) свакако су среске; у Караборђеву писму Проти од 28. -VII исте године Васиљ Павловић се изричито помиње као буљубаша; то је последњи помен једнога срескога старешине Ваљевске нахије као буљубаше; почев са 3. -VIII исте године они се, у изворним документима (Пр. 13^о, 16^о итд.) насловљују као капетани; све ово не мора значити да су тај чин стекли управо између 28. јула и 3-ћег августа 1811-те на дринском војишту, али би указивало да среске буљубаше нису добили капетанске дипломе већ 1. јануара 1811-те, како то Прота пише (З), него да је тада Савет само донео одлуку о додели тих диплома, а да је само унапређење спроведено у стварност нешто доцније.

по 10—27 војника, укупно 123 војника (једно село, Црниљево, давало је две чете. АП 278^о). 1813-те шест компанија кнежине Радована Грбовића имале су по 175—400 војника, укупно 1712 (Д 25.).¹⁵

1815-те, у Другом устанку, преживели капетани из Првог устанка носе тај чин као и раније,¹⁶ али доцније се под кнезом Милошем капетанијама и срезовима почињу називати дотадање кнежине.

ПОЈЕДИНИ СРЕЗОВИ 1791—1819.

За кнежину Ненадовића знамо око којих су све цркава (манастира) у њој постојали срезови. Наводимо их овде, стављајући иза сваког у заграду име села одакле му је био срески старешина: срез око бранковичке цркве (Забрдица); срез око манастира Докмира (Јаутина¹⁷); срез око цркве Рабровице (ваљевска Лозница); срез око цркве Степање (Бајевац); срез око манастира Грабовца (Грабовац, Звечка); срез око Јабучке цркве (Каленић); срез око манастира Новака (Тулари); срез око Врељанске цркве (Љубинић, Црвена Јабучка) (З; К II 306-7.). Укупно 8 срезова, са по 8—10 села (З; К II 306.), а цела та кнежина имала је 75—77 села (ВД; Н).

У једном пореском (војничком) списку осам села из 1812-те препознајемо срез око цркве у Јабучју, којег је капетан тада био Петар Живановић. Та села су: Лајковац, Рубрибрезе, Јабучје, Калинић, Скобаљ, Бргуле, Шарбане и Паљуси.¹⁸ У њима је тада било 330 војних обвезника, у просеку по четрдесетак на село (ПС).

Од срезова у друге две кнежине Ваљевске нахије засада нам је поименце познат само љишки срез (1^о). Срезови у свакодневном говору бесумње нису били називани описно, како их Прота наводи (З): „срез код цркве те и те (манастира тог и тог)“, него краће, као што то он само у једном случају пише, наиме: „срез бранковички“ за срез око цркве у Бранковини. Тај је, дакле, срез био назван по селу где му је среска црква. У томе не треба претпостављати неко опште правило, јер је село Бранковина било средиште не само среза, него и целе кнежине. Име „љишки срез“ по језичком склопу одговара имену „бранковички

15. — Број војника је 1804.—1813-те растао (ПС), а и Мачвани су слабије узимали учешћа у Устанцима.

16. — На пример, Бура Костић, Петар Ерић, Јовица Милутиновић (К II 509.), Милован Зујаловић (К II 423.).

17. — данас Гола Глава.

18. — Чудим што ту није убројано и Раљево. Можда је рачунато уједно с Бргулама, чији је заселак раније било (Т 503.).

срез", али није, као ово, дато по насељу, него по реци.¹⁹ Штавише, у документу 1°, где га једино и имамо забележено, име „Љишки срез“ употребљује се истозначно са „Љиг“. Љигом се назива и област око истоимене реке,²⁰ а примењен на кнежину Грбовића исти назив свакако означаје само део те области који је ова захватала, тојест предео на левој обали Љига.²¹

Документи 1° и 2° као села љишког среза помињу Кадину Луку и Цветановце. Поређењем презимена кметова љишког среза подписаних на ова два документа са подацима о породицама тога краја у КП, може се, с мање или више вероватноће, доћи до имена још неких села²²: Палежница, Славковица, Врачевић, Латковић. Ових шест села су почетком ХХ столећа похаћала три цркве: манастир Боговаћа, цркву у Цветановцима и славковачку (КП). Цветановачка је подигнута тек 1815-те (П 53.), а раније је, свакако, тамошња парохија била подељена на ове друге две цркве. На питање која је од тих двеју цркава могла бити средиште љишког среза може се без много премишљања одговорити — манастир Боговаћа, јер је био много знатнији од Славковице, а ова се налази под планином, на самој тадашњој граници не само области Љига, него и кнежине Грбовића, па и целе Ваљевске нахије. Таквом мишљењу у прилог могла би ићи и прилична вероватноћа да је срески кмет Васиљ Савић био из Латковића, села боговаћске парохије.

Према томе, селима љишког среза могу се сматрати љишка села кнежине Грбовића, тојест она, забележена почетком прошлог столећа у харачким тефтерима, која су у потоње време похаћала цркве Славковицу, цветановачку и манастира Боговаће; има их седамнаест, поименце: Ракари, Јајчић, Латковић, Тодорин До, Бошњановић, Цветановци, Доњи Лајковац, Врачевић, Бабајин, Велишевици, Кадина Лука, Палежница, Славковица, Ржанице (сада заселак Славковице), Пепељевац, Прњавор и Дучић.

Војни заповедник љишког среза у Првом устанку био је, свакако, срески буљубаша (доцније капетан) кнезова Грбовића

19. — Љишки срез, који је постојао после рата и носио то име по свом средишту, варошници Љигу, која се као насеље почела развијати тек у другој половини ХИХ столећа, нема, наравно, никакве везе са овим, осим што се исто зову.

20. — Та област по реци Љигу око које се простире носи име од давнине: жупа Љиг помиње се још 1426-те, уговором у Тати.

21. — Како кнежина Грбовића није собом представљала географску целину, него се простирала на делове трију области, поименце Љига, Колубаре и Подгора, то је била називана сад по једној, сад по другој, сад по трећој, те тако и Љиг, Љишка кнежина (М 35; К II 307; ВД).

22. — Могућност погрешке ту је мала, јер је Љуба Павловић почетком овог столећа побележио махом све угледне породице које су стотинак година унатраг у овом крају постојале, а кметови су били бирали из таквих. За сваког понаособ види позади, у именику уз пет приложених докумената.

из тога краја, Кадолучанин Живко Сајић. Ако укупно бројно стање војника свих шест компанија кнежине Радована Грбовића на дан 28. VII 1813-те, — 1712 — поделимо бројем села исте кнежине — 68 — (по ВД и Н), добијамо отприлике 25 као просечан број војника по једном селу. Ако даље тим количником поделимо тадањи број војника Живкове компаније, око 400, добијамо шеснаест као приближан број села под његовим старешинством.

Подударност је прилично убедљива: оцртава се у Колубарској кнежини један срез знатно, по броју села двоструко, већи од срезова у кнежини Ненадовића.

Ипак, треба указати на непоузданост овакве рачунице: нису, наиме, компаније у кнежини Грбовића 1813-те можда ни одговарале потпуно првобитним срезовима, а ко зна јесу ли тада и попуњаване по строго територијалном принципу; осим тога, просечан број војника по селу могао је, зависно од краја, знатније варирати, будући да има крајева с малољуднијим селима, и обратно; најзад, у борбама до 28. VII 1813-те једна компанија могла је претрпети сразмерно веће губитке од друге.

При непоузданости таквих прорачуна и у недостатку помена било ког другог среза кнежина Колубарске и Подгорске нема основа да се, на сличан начин као документован љишки срез, дакле поређењем података о војно-територијалној подели ових подручја са тамошњим оновременим парохијама, реконструишу ти остали срезиви, који су, бесумње, постојали.

Имамо, међутим, податак о једном срезу ван Ваљевске нахије, у Мачви. То је подручје великог буљубаше Радована Радосављевића, а обухватало је, 1807. године, следећа села: Голочело, Каменицу, (Доње) Црниљево, Галовиће, Градојевић и Буковину, укупно шест (АП 278³). Среска црква могла је бити у Доњем Црниљеву, ако је ту и пре нове цркве, сазидане 1838. године (А 152.), постојала, око 1800-те, нека црквена грађевина.

СРЕСКЕ СТАРЕШИНЕ ВАЉЕВСКЕ НАХИЈЕ

1791—1813. године

— по кнежинама, азбучним редом —²³

ПОСАВОТАМНАВСКА КНЕЖИНА

ВЕЛИМИРОВИЋ ВЕСА (негде и ВАСИЛИЈЕ, ВАСА) — из Љубинића, био од 1791. године срески кмет код Врељанске цркве (уп. М 249.); у Првом устанку испочетка срески буљубаша, а

23. — Главна литература за овој преглед среских старешина, она коју махом нисам у тексту наводио, била ми је следећа:

— списак среских старешина у 3 (онај део тог списка који се од-

затим кратко време 1805-те представник Ваљевске нахије у Савету. Потом се, изгледа, постепено повлачи из војно-политичког живота. Сахрањен у гробљу крај манастира Грабовца (По 166.).

ДАБИЋ ГАЈА — из Јаутине (данас Гола Глава), 1807. године по погибији свог брата Живка (в.) преузео његов чин среског буљубаше; 1811-те постао капетан; после 1815-те посавски кнез, затим најпре члан, па онда председник Ваљевског магистрата, и најзад, после 1839-те, члан Апелационог суда.

ДАБИЋ ЖИВКО (ЖИВАН) — из Јаутине (данас Гола Глава), рођен 1777. године, ожењен Станијом, ћерком Алексе Ненадовића; од 1804-те срески буљубаша код манастира Докмира;²⁴ првих година I устанка „први момак“ Јакова Ненадовића,²⁵ кога као војводе (СД; АП 180°); погинуо је у боју на Лозвање сокоског војводе (СД; АП 180°); погинуо је у боју на Лозници у понедељак на Свете Тројице 1807. године; сахрањен код каонске цркве.

БУКАН — из Орашца, добровољац у IV аустријском рату, а после буљубаша кнеза Алексе Ненадовића; један од пет буљубаша његове кнежине у српској народној војсци 1797. године.

ЕРИЋ (ЈЕРИЋ) ПЕТАР — из Звечке, међу вођама Првог устанка у ваљевској Посавини од самих његових почетака; доцније постао капетан;²⁶ учествовао и у Другом устанку; умро 1820-те²⁷ и сахрањен у сеоском гробљу своје Звечке.

ЖИВАНОВИЋ ПЕТАР — из Каленића, наследио чин свог оца Живана Петровића (в.) између 12. IX 1807. и 12. I 1812-те, од када имамо први помен Петра као капетана (А 24.); умро је код своје куће и сахрањен у сеоском гробљу до свог оца.

носи на Посавотамнавску кнежину преноси К. Ненадовић у К II, 306—7).

— списак истакнутих учесника I устанка из Ваљевске нахије у К II, XXXIII—X I и посебни животописи појединих од њих на странама 288.— 520.

— животописи знаменитих Ваљеваца у Кн 373—400;

— потписи двадесет једног старешине Ваљевске нахије на „Свидетелству“ од 25. -IV- 1806-те, АП 129° (исти докуменат са грешкама у БЛ 228.);

— два списка капетана Ваљевске нахије из Караборђева Деловодног протокола, оба наведена у Д (стр. 24. и 25.);

— Јокићево набрајање војних старешина Ваљевске нахије под Караборђем (Ј);

— Протини Мемоари (М) и именик уз њих с напоменама од Љубе Ковачевића;

— Павловићеве књиге КП и Т (обе снабдевене имеником).

У овај списак укључена су и двојица од пет буљубаша Алексе Ненадовића 1797-ме, који нису били срески кметови и доцније се не помињу као среске војне старешине. Нису укључене неке особе које Константин Ненадовић у садржају друге књиге назначује као капетане Ваљевске нахије, али за које немамо потврде да су то заиста били.

Двојицу (један пар) капетана дежурних на Рожњу по листи од 12. -I- 1812-те (Д 24.), Саву и Миту, нисмо успели идентификовати.

ЗУЈАЛОВИЋ МИЛОВАН — из Тулара, био код манастира Новака, испрва срески кмет, а од 1804-те срески буљубаша; од 1811-те капетан; погинуо на Дубљу 14. VII 1815-те године.

КОСТИЋ БУРА — из Црвене Јабуре, постао 1805-те срески буљубаша код Врељанске цркве наместо Весе Велимировића, а 1811-те капетан, борио се и у II устанку и преживео га.

КРСТИВОЈЕВИЋ БОРБЕ — из Забрдице, устанак 1804-те дочекао као срески кмет код бранковичке цркве, затим постао срески буљубаша, а 1811-те капетан, доживео 1813-ту (М 240.).

МИХАИЛОВИЋ КОСТА (КОЈА) — из Тулара, један од пет буљубаша кнежине Алексе Ненадовића у српској народној војсци 1797. године, почетком I устанка један од главешина Ваљевске нахије (Г 283, 294.); Константин Ненадовић га сврстава међу тамнавске капетане (К II, XXXVI).

НИКОЛИЋ БРАНКО — из Грабовца, био код истоименог манастира испрва срески кмет, а од 1804-те срески буљубаша, доцније капетан.²⁴

ПАВЛОВИЋ ВАСИЉ (ВАСИЛИЈЕ) — из Бајевца, четовао с Караборђем још пред IV аустријски рат (Кн 257.); 1791. године постао срески кмет код цркве Степање, чији је ктитор био 1794-те (А 111.). године 1797. један је од петорице буљубаша Алексиних у српској народној војсци; у Првом устанку срески буљубаша па (од 1811-те) капетан, 1813-те остао у Србији; борио се и у Другом устанку; под Милошем био кнез Суда ваљевског, а од 1821. године посавски кнез, али накратко.

ПЕТРОВИЋ ЖИВАН — из Каленића²⁵, био је „главни“²⁶ буљубаша кнеза Алексе Ненадовића — најкасније од 1791. године (М 249.)²⁷ — а након Алексине смрти и Јаковљев (М 257.); истовремено, и срески кмет код Јабучке цркве; немамо за њ по-

24. — Кад К. Ненадовић (К II 483.) пише да је Живко Дабић рођен 1777, а за среског кмета постављен 1791. године, он то механички преноси Протин податак из Записке, не схватајући да срески кметови које тамо Прота наводи нису сви постављени већ 1791. године, него тај списак даје стање почетком I устанка; сам Живко можда није ни био срески кмет до 1804-те, већ је тада непосредно постао војни заповедник свог среза.

25. — по натпису с његова белега (Кн 399.).

26. — Протину тврдњу (З) да је Петар Ерић сменио Бранка Николића на положају старешине грабовачког среза, доводи у питање чињеница да се Бранко помиње почетком I устанка међу највиђенијим људима Ваљевске нахије (једном, 25. -IV- 1806-те, као обрбуљубаша — Г 283, 294; АП 129^о), а свакако је истоветан са Николићем (поменут 13. -X- 1811-те — Г. 220.) и Бранком (поменут 12. -I- 1812-те — Д 24.), оба пута као капетан ваљевске војске.

27. — по Т 537. Међутим, Љуба Ковачевић у именику уз Мемоаре (М 281.) пише да је Петар био жив 1821. године.

28. — Живан Калинац, један од подписника „Прошенија“ султану априла 1805, из Ваљевске нахије, свакако је Ж. Петровић, а „Калинац“ би био етник од „Калинић“ (Каленић).

29. — Турска власт је држање пандура и буљубаша кнезовима у Београдском пашалуку званично дозволила тек 1793. године (БП 141.), али кнез Алекса их је држао још 1788. године (М 13.).

мена после 12. -IX- 1807. године, када је био на Дринском ратишту, у Лозници (ЛП 3^а; уп. и К II 490.). Умро пре 1812-те (в. Живановић Петар). Сахрањен у гробљу свог села Каљенића.

РАОНИЋ АРСЕНИЈЕ (АРСЕНИЈА) — из (ваљевске) Лознице, до 1804-те срески кмет код цркве Рабровице, а 1797. године и један од пет буљубаша под кнезом Алексом Ненадовићем у Српској народној војсци; у Првом устанку срески буљубаша; погинуо је у боју с Турцима на Грнчари код Лознице у недељу на Св. Тројице 1807. године.

РАОНИЋ НИКОЛА — из ваљ. Лознице, постао срески буљубаша наместо свог оца Арсенија после његове погибије 1807. године; од 1811-те капетан; почетком 1815-те посечен по заповести Сулејман-пашиној. (К I 331.).

КОЛУБАРСКА КНЕЖИНА

ВАСИЉ — из Клинаца, срески кнез.³⁰

ЈОВАНОВИЋ МАРТИН — из Попадића (Ј), помиње се од пролећа 1806-те као (велики) буљубаша, доцније је и он постао капетан; у лето 1813-те компанија му је бројала 268 војника.³¹

КУТЛАЧА НИКОЛА — из Заруба, од почетка Првог устанка један од пет (великих) буљубаша кнежине Грбовића, доц-

30. — У КП 709. Љ. Павловић преноси казивање свог земљака, Матије Игњатовића из Клинаца, тада, 1907. године, деведесетпетогодишњака, да је његов, Матијин дед Васиљ био сеоски и срески кнез пред Кочину Крајину и наскоро умро, па га наследио син му Игњат, Матијин отац.

Игњат Васиљевић наведен је као клиначки кнез међу подписницима извештаја о ограничењу земље манастира Боговађе, 11. -V- 1847. године (По). Дobar познавалац овога краја Драгутин Бајић пронашао нам је у Клинцима код Игњатовића кућа Игњатов белег на којем пише да је Игњат умро 28. -XII- 1859-те, у својој 93-ћој години, „бивши кмет 30 година”.

Павловић (на истом месту) тврди да се Васиљ презивао Митровић и позива се за то на запис с Игњатова белега, али тај податак онде нисмо прочитали, а с друге стране мештани верују да су се Игњатовићи (прозвани тако управо по Игњату) раније презивали Мирковићи.

Игњат можда није био кмет све до своје смрти, али још 1847. године, као што смо видели, јесте, значи најраније од 1817-те. Дакле, од два Матијина сећања једно није тачно: или Васиљ није умро убрзо по Кочиној Крајини, него тек након II устанка, или Игњат није наследио старешинство свог оца одмах по његовој смрти. У прилог овој првој могућности ишла би још једна Матијина забуна: о среским кнезовима не може се говорити пре, него само одмах после Кочине Крајине. У сваком случају, будући да су срезови укинати око 1819-те, мала је вероватноћа да је Игњат Васиљевић — најраније 1817-те — Васиља наследио на положају среског кнеза. Већ за самог Васиља, његова оца, можемо прихватити да је био и срески кнез. Среска црква могла му је бити Петничка — којој и данас Клинци иду — или Паунска.

31. — 12. јануара 1812-те, у списку дежурних капетана Ваљевске војске помиње се уместо Мартина неки Мартиновић (Д 24.) — као да је то син Мартинов наследио његов чин — али у доцнијем списку колубарских капетана (Д 25.) пише изричито Мартин Капетан.

није капетан. Компанија му јула месеца 1813-те бројала 175 војника.

МИЛУТИНОВИЋ ЈОВИЦА — из Санковића, рођен 1773. године, од почетка Првог устанка велики буљубаша кнезова Грбовића (уп. М 86.); од 1811-те капетан; компанија му 28. -VII-1813-те бројала око 300 војника; по слому исте године остао у Србији, учествовао у Другом устанку, доцније под Обреновићима заузимао високе положаје, 1842. године пребегао у Аустрију, умро у Руми 20. јула 1846-те и онде сахрањен.

ПЕТРОВИЋ (ЈЕВТИЋ? Ки 399.) ГАЈА (ГАВРИЛО из Шушеке, од тамошњих Мијића, један од пет среских буљубаша Колубарске кнежине од почетка Првог устанка, од 1811-те капетан, компанија му јула 1813-те бројала 336 војника, погинуо септембра 1813-те на Засавици са осам својих братственика.

РАДОМИРОВИЋ МАРКО — из Стојшића (Словца), један од пет среских буљубаша кнежине Грбовића од почетка устанка 1804-те; од 1811-те капетан, компанија му јула 1813-те бројала 223 војника.

САВИЋ ВАСИЉ — вероватно из Латковића (в. позади у Именику), срески кмет љишког среза у доба Првог устанка (1°, 2°).

САЈИЋ ЖИВКО — из Кадине Луке, један од пет среских буљубаша Колубарске кнежине од почетка Првог устанка; од 1811-те капетан, компанија му улето 1813-те бројала око 400 војника, преживео оба устанка (4°)³².

ЧИТАК ПЕТАР — из Горњег Мушића, срески кмет?³³

ПОДГОРСКА КНЕЖИНА

БИРЧАНИН БРАНКО — из Суводања, син кнеза Илије Бирчанина, капетан, убијен 1832. године у Ваљеву кад и Јован Бобовац.

32. — О Живку опширније у именику за пет приложених документа.

33. — Да су судије Ваљевског суда на Кличевцу 1804-те Петар Читак и Јован Рабас били срески кметови, моја је претпоставка, заснована на следећим чињеницама:

— кметови су били обојица, но не знамо да ли срески или сеоски (М 107.).

— логично је било да се чланови суда бирају најпре између среских кметова, као најугледнијих цивила. То би дало одговор на питање зашто ниједан од двојице судија није из највеће кнежине Ваљевске нахије — Посавотамнавске: наиме, тамошњи срески кметови сви се до тада беху војно активирали као буљубаше (3).

Павловић Петра Читака и његова оца Јована (који је из Команица) назива кнезовима, а не каже какви су то њих двојица кнезови били. Обојица су носили надимак Читак по томе што су знали читати. Петар је, наводно, као један од ретких писмених људи у Србији онога времена, играо знатну улогу још у рату 1788.—1791. године (КП 814.).

БОБОВАЦ ЈОВАН СИМИЋ — из Бобове, рођен 1775-те, један од пет среских буљубаша Подгорске кнежине од почетка I устанка; од 1811-те капетан; 1813-те остао у Србији; под кнезом Милошем заузимао високе дужности; 1832. године, изгледа по Милошеву налогу, убијен; сахрањен пред црквом у Каменици коју је сам 1818-те обновио (П 36.).

НЕДИЋ МИХАИЛО — из Осечине, 1804-те, пошто су му браћа изгинула на Чокешини, постао буљубаша — заповедник устаничке војске свог краја; иако је био са подручја Кедићеве кнежине, и по звању само буљубаша, Прота га свуда (М 174, 200, 204, 208.) спомиње као Милићу равна по старештву.

МИШКОВИЋ РАНКО — из Лелића, један од пет великих буљубаша Подгорске кнежине почетком I устанка, последњи пут се помиње 25. IV 1806-те (АП 129^о).³⁴

ПИРГА КРСМАН — из Ребеља; „Пирга“ му може бити само надимак по правом презимену Пиргић (КП 917-8.); један је од пет великих буљубаша Подгорске кнежине од почетка устанка 1804-те; од 1811-те капетан.

ПИРГИЋ НИКОЛА — из Ребеља, капетан (Ј)?³⁵

РАБАС ЈОВАН — из Рабаса, срески кмет?³³

СТЕВАН — из Миличинице, један од пет великих буљубаша Подгорске кнежине почетком Првог устанка. На сведетелству од 25. IV 1806-те није потписан, а остала четворица јесу; ни за доцније време немамо о њему помена.

ФИЛИПОВИЋ МАКСИМ — из Горње Буковице, од почетка устанка 1804-те међу пет великих буљубаша Подгорске кнежине, од 1811-те капетан, погинуо септембра 1813-те на Засавици са још триста Подгораца.³⁶

34. — осим ако није истоветан са Раком Мишковићем који је „Урежденијем“ Ваљевског магистрата од 1. -I- 1809-те наименован за „сударца“, а других података о њему немамо.

35. — Или се ради о самом Крсману Пирги, а Петар Јокић брка име, или је то неки Крсманов робак (син?) који је после 12. јануара 1812-те, од када имамо последњи помен Крсмана, наследио његов чин.

36. — К. Ненадовић (К II, X I) Нићифора Петаковића из истог села, који је и сам заједно са Максимом погинуо, убраја у капетане, што нам иначе ниоткуд није потврђено; Јокић пак тврди да је Максима Филиповића после његове погибије заменио на положају капетана Миливоје Тадић (он је из Доње Буковице), који је 1806-те потписан на „Сведетелство“ међу (великим) буљубашама Подгорске кнежине а носио је и звање Подгорског војводе.

ЗАКЉУЧАК

Среске установе у Србији 1791—1819-те тема су на коју сваки новопронађен докуменат може бацити нову светлост.

Засада, могло би се закључити да срезови, настали 1791. године у Ваљевској нахији, надаље, током скоро три десетлећа, делатно трају, и као установа се шире, представљајући собом значајан приступ у преображају кнежине из полуродовске заједнице и пореске јединице под турском влашћу у управну војно-судску јединицу слободне Србије, касније називану капетанијом и срезом. Сама пак Алексина подела на срезове претеча је, у неку руку, потоњих општина.

П Р И Л О Г

текстови
пет досада необјављених
докумената Ваљевске нахије
с почетка прошлог столећа

Документи 1^о—4^о својина су Народног музеја у Ваљеву, где нам о њихову пореклу нису знали ништа рећи, нити уз њих има пропратне напомене која би се на исто односила. По белешци мастиљавом оловком са исписане стране једног од њих, 3^о, једва видној, која гласи: „Сајић Исајло Кад Лука Љиг Србија“, као и по самој садржини тих докумената, може се претпоставити да су били чувани од Сајића из Кадине Луке као породичне тапије.

Уза сва четири документа изузев атестат, део док. 1^о, у Музеју се налазе као прилог, откуцани на писаћој машини, њихови текстови, како их је неко својевремено прочитао, и то, изгледа, докуменат 2^о једна, а документе 1^о, 3^о и 4^о друга особа. Текст документа 2^о дат је сасвим коректно, малтене без грешке у читању. Напротив, у приложеним читањима остала три документа има и знатнијих нетачности: у 1^о „онога“, оловком прецртано па поправљено „олиса“ уместо „од Љига“; једном „места“, а једном „исто“ уместо „честа“ (ни за ово моје читање нисам сигуран да је добро); „онако“ уместо „а ново“; „нама“ уместо „њима“; „о среза лисног“ уместо „од среза љиског“; у 3^о „Седамо“ уместо „Вједомо“, „правни“ уместо „прави“; у 4^о „Перко Стојанић“ уместо „перво Стојан Илић“; двапут „Радован“ уместо „Радосав“.

Докуменат 5 чува се у збирци *varia* Међуопштинског историјског архива у Ваљеву, као њен најстарији докуменат. Архив га је откупио пре неколико година од Велисава Обрадовића, пензионисаног председника Општинског суда у Ваљеву, заједно са личном преписком проте Матије Ненадовића.

Свих пет докумената писани су црквенословенском азбуком, а овде их, из техничких разлога, преносим савременим правописом, причем треба имати на уму следеће:

— јекавски облици немају везе са ијекавским наречјем, него су транскрипција „јата” иза сугласника;

— у тексту докумената масним слогом означујем непоуздана читања, облим заградама своје допуне и објашњења, а угластим заградама оно што бих избацно као писарску погрешку;

— нагласци, дужинске ознаке, велика слова и реченични знаци (интерпункција) моји су.

У овом чланку изостаће подробен опис свих пет докумената, анализа њихових рукописа — који су међусобно различити — и правописне примедбе. Најнужније напомене о сваком поједином документу следе иза његова текста. На крају прилажем, за свих пет докумената заједно, речник и именик.

1

На знање дајемо свакоме суду и правди ми опшчи скупом кметови од Љига што сте нам заповидели за Живка буљубашу и за његову браћу да и поделимо. Ми смо за правицу овако нашли: по нашој дужи старо на три честа поделисмо све, а ново, што су заједно радили, — 3 честа. Поделисмо и ону земљу што су се жалили да је Живко узео 20 дана орања: ми кметови дадосмо Живку 5 дана, остала оста њима; и остало, мало и велико, све по нашој души, како за право нађосмо, поделисмо, и помирисмо.

И томе кметови сведоци бише:

Васиљ срески кмет, Обрад Берковић, Иван Бурђић, Радован Радић и сви од среза љиског прочи кметови.

Атеста[с]т дајемо:

Ми коншије од наше замукe, тојест код Кади́на гроба што смо отребили под турским зулумом и данас поклонисмо, коншије Кадилучани опраштамо нашем буљубаши Живку Сајићу.

И сведоци бише

кметови: срески Васиљ Савић, Иван Бурђић и сви проћи(!).

Напомене уз докуменат број 1:

Докуменат 1^о састоји се из два дела, извештаја и атестата; оба су исписана истом руком и на истом листу папира, али тако, као да их је требало сечењем листа раздвојити. То из неког разлога није учињено, него је, највероватније, извештај, уместо да буде послат ономе коме је био намењен, остао заједно с атестатом као тапија Живку Сајићу. Уосталом, тај део документа уместо непосредним ословљењем инстанце којој се пише, почиње општом формулом „На знање дајемо свакоме суду и правди”, какве се и не користе за извештаје, него за писмена сведочанства (која остају странци).

„Извештај” је оверен печатом од црвеног воска, без видљива жига. На целом документу 1^о нема датума, адресе ни убицаије. За ово последње је лако: писан је, бесумње, на лицу места, у селу Кадиној Луци. Ако нејасну бројку, која у „Извештају” означава колико је дана орања од спорних 20 додељено Живку Сајићу читамо као 5 (а не као 4 или 3), и претпоставимо да је ту реч о пет дана орања „турске земље” из документа 3^о, онда по том документу следи да је „Извештај” био упућен оберкнезу Миловану Грбовићу, и да је, према томе, докуменат 1^о настао у време Милованова кнезовања, 1806—1808. године. Такво датовање одговара чињеници да се у документу 1 не помиње никакав редован суд: наиме, суд који је почетком маја 1804-те у Кличевцу основао прота Матија, већ у пролеће 1806-те биће да не постоји (ВС 15), а ваљевски Магистрат основан је тек 1. -I- 1809-те године; 16. -I- 1812-те забрањује се свака деоба земље (Пр за 1812-ту, 1^о, члан 3.). (Није јасно ни да ли су спорни дани орања, додељени, према „Извештају”, Живку Сајићу, истоветни са отребљеном земљом код Кадина Гроба, из Атестата, као ни ко се жалио на Живка због двадесет дана орања, његова два брата с којима се дели, или „коншије Кадилучани”, а можда су и једни и други исте личности).

2

Контрак(т)

Дајемо на знање сваком суду и правди како ја именовати Јевто Папић из села Цветановаца продадо дан орања Живку Сајићу у Кадину Луку за 36 гроши: навек да је његово, и дајем на то писмо пред к[е]метови да никад тражити нећу од њега. И ту бише кметови иштити (!?):

Илија сеоски кмет, Мића Додорић (!), Јован Вилиповић, Теодор Радоњић, Радован Радић, Васиљ сриски (!) кмет, Ранко Матић.

мсца априлија 12-го, 1809. љето.

Напомене уз докуменат број 2:

Рукописи докумената 1^о и 2^о различити су, а може се тврдити да је језички израз у оба документа исти: посредни је-наиме-мање-више чист ондашњи говорни језик овог краја, проткан правним формулама — делом, изгледа, из усменог обичајног права — од којих се неке скоро дословце подударују: „на знање дајемо свакоме суду и правди” (1^о) — „дајемо на знање сваком суду и правди” (2^о); „и томе кметови сведоци бише” (1^о, „Извештај”), „и сведоци бише кметови:” (1^о, Атестат) „и ту бише кметови . . . ” (2^о). Због свега тога смело би се претпоставити да је оба документа иста особа казивала у перо један једном, други другом писару. То је понајпре срески кмет Васиљ Симић могао, као највиши представник власти у оба случаја, срочити текстове „Извештаја”, Атестата и Контракта у име свих кметова љишког среза и Живкових суседа Кадилучана, односно Јевта Пипића, у присуству тих особа и самог Живка Сајића. Двојица писара су пак, с обзиром на тадање стање писмености у Србији, могли бити најпре свештена лица, као што то знамо за „перовоће” првих судова ослобођене Србије. У документу 2^о јаче долази до изражаја оно-времско образовање писарево: наиме, од „послављајује” неке облике, као „свакому” (2^о) према српском „свакоме” (1^о); 12-го (2^о) према српском наставку љиск-ог (1^о), итд. Са друге стране, писар документа 1^о толико се поводи за народним језиком да, сходно говорном преношењу нагласка са наглашене речи на претходну енклитику, у много случајева пише спо-

јено, или недовољно раздвојено: „однаше“ (= од наше); „заживка“ = за Живка); „донашој“ (= по нашој); „заправо“ (= за право); „итоме“ (= и томе); „натри“ (= на три); „исви“ (= и сви), итд.

Н. 195

3

Свидјетелство

Вједомо творимо свакој високој власти да је усопши Г. Милован Грбовић, оберкнез, дао Живку Сајићу, буљукбаши у селу Кадиној Луки, турске земље 5 дана орања за његову службу, за које и ми данас потверђујемо (!) у С М В, да је Живко Сајић буљукбаша прави притјажатељ од горепоменути 5 дана орања, и нитко да и у се нема мешати него[л] по својој вољи да може држати. Болшаго ради вјерованија потверђујемо магистратским печатом, дана у Ваљеву 810. 25. новем.

Магистрат ваљевски

(лево од подписа ударен је печат од црвеног воска, сада јако фрагментован, тако да се с њега, изузев неколико појединачних уломака слова, да још прочитати, горе здесна уз кружни обруб, само — киј, —, можда — (ваљев)скиј, —. Пре него што се се тај печат осушио, докуменат је преклоњен по дужини лицем унутра, те се нешто воска залепило на наспрамну страну. Доцније је испод тог печата ударен други, од црвеног воска као и горњи, али од њега мањи и нешто боље сачуван, тако да се уз ивичну округлину чита здесна „обер(кнез)“, а и слева има колико-толико читљивих слова. С десне стране доњег печата, испод магистратског потписа, другим мастилом и другом руком него горе пише:)

Радован Грбовић, сударац Радивоје — и муром кнеза Радована потврђујемо.

**Напомене
уз докуменат број 3:**

1. -I- 1809-те га чланове Ваљевског магистрата била су постављена следећа лица: судија Ранко Петровић, старешина суда, „сударци“ Милован Тадић и Рака Мишковић и секретар суда Сава Бурчић (У 125.). Међутим, изгледа да је секретар суда био уствари Петар Новаковић из Ос(и)јека, који је у Ваљево дошао још 1805-те (ПН; К II 482.). По „Урежденију“ Ваљ. магистрата (У 127.), требало је да сваки докуменат, да би био веродостојан, потпишу судија и секретар.

4

На 1819. лето, јануарија 5-ти

Објављеније свакому суду:

Ја, именовати Димитрије Лукић, житељ сего села Кадине Луке, знано буди како продадо од својего милћа земље 2 дана и по орања цјеној гроша 100 Живку Сајићу својему комши — пак нико мој да му не стане на пут, навјек да је његово.

Ту свидјетели по реду сљедују:
перво Стојан Илић, прота из Рачевића;
свидјетел поп Сретен славковачки
и прочи: Радосав Мишковић, Јаков Сајић, Лазар Сајић,
Марко Сајић, Радосав из Цибутковице (!), Срећко Јеремић.

Напомена уз докуменат број 4:

Значајно је да се у овом документу не помиње ниједан правосудни орган, него су као главни сведоци истакнута два свештеника од којих је, бесумње, један и писао докуменат, уносећи у његов текст многе рус-кословенске облике, речи и изразе.

5

Свидјетелство

којим свакомү знано творимо како ми долунменовати соборње с нашим буљубашама и кметови судисмо и за право набосмо живи мал и новце напрасно почившаго Јовице Лелићанина на ползу вилајета окренути. Илији пак Симићу ког више именовати Јовица вместа(!) сина үзео, даје се све покућство, судови, котлови, мотике и хаљине за његово 16-годишње послуженије. Свиње 62 његови које су сељаци отерали да се има њему час пре повратити, и све што му је однешено и отерато, какоти 3 кобиле, (прецртан број) вепова 4, крмача 9 да има вратити Бураћ Васић; 3 котла код Уроша и једна мала још пушка, чоане чакшире, ерек (?) црвени гуњ, женски зубун, вута, прслук, хаљина, долама, венац, игле на кити (?), 10 гроша, 200 гроша бели новаца на Живанићу, 260 на селу, 50 у згради, 80 дуката што је било у земљи и 6 у торби, харар вуне, постав, 3 сикире, 3 мотике, раоник, женски кецеља и кошуља, 8 кожа говећи, препојаснице, 2 бурете, 4 видрице, 3 сланине и по ћуп масти, 10 ока гра, 15 ока семена кудељна. Вола што сте заклали, на његово место другог да дате. То све час пре да имате дати. Серсан коњскиј.

В прочем остајем и јесам
Јаков Ненадовић, комм.
На Главичици, 13. маја 807.

(испод текста, истим мастилом којим је текст писан, отиснут је печат уз чији кружни руб се чита: „Ваљевски, шабачки .. командант”)

Напомене уз докуменат број 5:

Главичица (Главичице) је село у босанском Подрињу, северозападно од Лознице, под којим су, на Запрећу, спролећа 1807-ме Јаков и Прота са ваљевском војском држали шанац, где је тада и бој био (Бо).

Под текстом овог документа, рукописом различитим од онога којим је само „Свидјетелство” писано, стоји: „пресуђено 25. фебру. 833. годи. Н. 39” На полећини документа, истом руком: „Примљено 3. јулија 833. Н.

306". То је рукопис секретара Ваљевског суда у тој години; овај документ је, како смо то у Ваљевском архиву проверили, заиста био заведен под бројем 306 и датумом од 3-ћег јула међу акта Ваљевског суда, вероватно као прилог неком тадањем документу, којег сада онде нема.

РЕЧНИК

за пет приложених докумената

Основна литература за овај речник били су ми главни речници нашег језика: Рјечник ЈАЗУ, недовршени Речник српскохрватског књижевног и народног језика Института за српскохрватски језик САНУ, Скоков Етимологијски Рјечник, Вуков Рјечник; затим, Граба за речник страних речи у предвуковском периоду од др Велимира Михаиловића.

Скраћенице које сам употребио у овом речнику значе:

ит. = италијански

нем. = немачки

нл. = новолатински

слав. = „славјански”, тј. рускословенски, односно новоцрквено-словенски.

тур. = турски (односно персијски, арапски, преко турског).

ат е с т а т, нл. преко нем. = писмено сведочанство

бели новци = сребрници;

имати новце на некоме = имати некога за дужника

болшаго ради вјерованија, слав. = ради веће веродостојности

буљубаша, буљук — баша, тур. = четовођа, старшина над буљуком (четом) војника

венац — овде свакако врста накита

вилајет, тур. = (овде) народ вједомо творити, слав. = давати на знање

вместа — свакако грешка а требало је вместо, слав. = уместо.

вўта (вўта), тур. = кецеља (прегача), врста несастављене сукње, појас

дан орања — мера за површину у Србији, оно што се у Војводини називало јутром

(ј)ерек — биће грешка уместо јелек

зámука (зámука) = (овде) нешто у шта је уложен труд

заповедити — заповедити. Иначе је овај глагол забележен само у ијекавском облику „заповидјети”. Можда је, с обзиром на место и време, и овде ијекавизам.

игле накити — реч — на — написана је на крају једног, а речју — кити — почиње следећи ред, те би се могло мислити да је посреду растављена реч — накити —, али слово — к — у — кити —

је оно какво наш рукописац користи само на почетку речи, а множина — накити — није уобичајена. И „игла” и кїта” може значити део женског накита.

йменовати = по имену ишити — свакако погрешно написана реч. Овде се могу претпоставити следеће погрешке какве писар докумената 2^о и иначе чини: 1) сувишно понављање самогласника; 2) нестављање цртице над —и— и —т—; 3) спојено писање речца под једним нагласком; 4) мешање —а— и —и—. Можда „и то ти:”?

Кадилучани = становници села Кадине Луке. У Павловића (КП 695.) тај етник гласи Кадолучани, другде се среће и Кадинолучани. Кадин гроб — белег под којим је, по предању, сахрањен неки кадија растргнут од вукова. Тај спомен се почетком овога столећа налазио у луци, на ставама Љига и Славковачке Реке, у дворишту Неше Сајића који је онамо сишао са Кошуте с кућом 42 године раније (Павловић, КП под Кадијина Лука).

какоти = као

(са) кметови, стари инструментал = кметовима

комм(андант), ит. преко нем. = заповедник

комши — или датив од комша, или скраћено писање датива комшији

коншија, тур. = сусед (комшија)
контрак(т), илат. преко нем. = писмени уговор. Можда изостављање завршног —т— није писарска погрешка, него се заснива на народном изговору који би скупину —кт—, неуобичајену за крај наших речи, упростио одбацавањем њезина другог члана.
љиског — нешто између етимолошке граfiје „љижског“ и фонетске „љишког“.
магистрат, илат. преко нем. = поглаварство, суд
маџ, тур. = иметак; **живи мал** = стока
мала пушка = пиштољ
милћ, тур. = земљиште као својина
мур, тур. = печат. На истом документу за исту ствар образовани секретар Магистрата користи старосрпску и општесловенску реч „печат“, а сударац Радивоје турцизам „мур“, што значи да ова тубица у народном говору Ваљевског краја беше, привремено, потисла домаћи назив. УП. и М 58.
оберкнез — нем. предметак
овер = нат; уп. и хибридно, немачко-турску сложенуцу „обрбуљукбаша“. Може значити не само нахијског, него и кнежинског кнеза (МО II 288.).
објављеније, слав. = објава
опшчи, слав. = (овде) сви
отребити = искрчити (посебно у смислу чишћења њива од камена, ретка и ситна шибља, па и гдекојег дрвета — КП 411.—412.
перво, слав. = прво
полза, слав. = корист
послуженије, слав. = служба
постав = платно
препојасница — ову реч наши лексикографи досада нису забележили. У Рјечнику ЈАЗУ има глагол „препојасати“ = „опасати“. Према томе, „препојасница“ би значило неку врсту опасача, појаса.
притјажатељ, слав. = власник
прочи, слав. = други; **впрочем** = уосталом.
Рачевић = Врачевић. Најстарији писани помени имена овог

села, за које знам, аустријски списак из 1719-те, запис на Посном Триоду крчмарске цркве из 1805-те (А 126) харачки тефтер из 1818-те (КП 615), и овај помен из 1819-те, немају почетног —в—. Ту се, свакако, ради о једној појави код топонима овога краја, губљењу почетног сугласника —в— пред ликом, слично као у Влајковци > Лајковци и Влатковић(и) > Латковић; за разлику од ова два случаја, —в— се у Врачевић ипак до данас очувало, јер је у тамошњем и околном народу још живо сећање да је то село добило име по Врачевићима, својој најстаријој (досељени од Граца код Сјенице крајем XVII ст.) породици, која онде и дандањи постоји, а да су они сами. Врачевићи (Врачеви) прозвани тако зато што славе св. Враче (уп. предање у КП 615.).
свидјетељ, слав. = сведок
свидјетељство, слав. = сведочанство
сего — слав. генитив једине мушког рода показне заменице, = овога
сёрсѧн, тур. = коњска опрема
скупом (прилог) = скупа
СМВ = Славног Магистрата Ваљевског
соборње, слав. = заједно
усопши, слав. (партицип претерита активни од уснути) = покојни
хара, тур. (досл. „врећа“) = мера за тежину једнака половини коњског товара, обично 40 ока
цјеној, слав. = по цени од
Цибутковица — грешка уместо Чибутковица, село преко Љига, тада у београдском округу (нахији)
часпре = што пре
чѣст (ген. честа, м.) — ако ову реч правилно читам, у шта нисам сасвим сигуран, то би био први мени познат запис именице „честа“, (мушког рода) у значењу „чест, и“ ж. = „део“. Иначе прелаз именица из —н— промене у —а— промену честа је појава нашег језика. Уп. бол м. (ген. бола од бол ж. (ген. боли).

ИМЕНИК уз пет приложених докумената

Берковић Обрад — 1°

Васић Бураћ — 5°

Вилиповић Јован — 2°; од љишких села, Филиповића је тада било у Палежници. Јован би, дакле, могао бити тадањи кмет тога села.

Грбовић Милован — 3°, из Мратишића, војвода у Првом устанку и кнез Колубарске кнежине од 1806-те до 1808. године, када је умро.

Грбовић Радован — 3°; кнез и војвода Колубарске кнежине након свог брата Милована, од 1808. године; 1813-те остао у Србији, учествовао и у II устанку, доцније кнез Милош поставио за кнеза Колубарске кнежине уместо њега његова бившег капетана Јовицу Милутиновића, а Радован је умро 1832. године у Крчмару и сахрањен крај Крчмарске цркве.

Додорић Мића — 2°; презиме погрешно уместо Тодорић. Мића Тодорић је био вероватно кмет села Цветановаца, јер од љишких села око 1809-те год. само онде постоји породица с тим презименом (КП 993-4.).

Бурђић Иван — 1°; једини Бурђићи у КП су управо из Кадине Луке, а почетком XIX столећа онде их је било (стр. 695.), те Ивана можемо сматрати тамошњим сеоским кметом, тим пре што је на Атестату од свих осталих сеоских кметова — потписника једини он уз среског кмета Васиља Савића наведен поименце, свакако као кмет села где се тај докуменат пише, и на које се односи. Изгледа да је већ 12. -IV- 1809-те кмет Кадине Луке уместо њега био неки Илија (в.), што би највероватније значило да је Иван у међувремену умро.

Живанић — 5°

Илија, сеоски кмет — 2°; уз Илијино име се у потпису посебно истиче да је сеоски кмет не зато што то остали потписници осим Васиља Савића не би такође били, него да се укаже да је он кмет тога села где је „Контракт” писан. То могу бити или Цветановци, или Кадина Лука, јер су странке из та два села. Ја бих се одлучио за Кадину Луку, будући да је сеоски кмет Цветановаца вероватно други потписник, Мића Тодорић (в. Додорић Мића и Бурђић Иван).

Илић Стојан, прота из Врачевића — 4°; Стојан је био парох цркве у Цветановцима која је његовим трудом, уз помоћ општине, и подигнута 6. -VIII- 1815-те, како је то Јоаким Вујић (П 53.) прочитао с натписа над њеним улазним вратима. Као протопресвитер помиње се и 1832. године (КП 616.). Његови потомци у Врачевићу прозвали су се по њему Протићима (исто).

Јеремић Срећко — 4°

Лелићанин Јовица — 5°; По Т 588. Лелићани су породица у тамнавском селу Трлићу; пореклом су од Мишковића из ваљевског Лелића, по којем су доцније, преселивши се одатле у Трлић, и прозвани Лелићанима. У Трлић су се из Лелића у XVIII столећу доселила три брата: Лазар, Павле и Митар. Лазар је био буљубаша Алексе Ненадовића 1794-те (М 21; већ 1797. године нема га међу пет обласних буљубаша Алексине кнежине — М 49.); његови су потомци дуго били свештеници у Трлићу; по њему (Лази) Лелићани су се још прозвали и Лазнићима.

О самом Јовици Лелићанину једини нам је податак докуменат 5°.

Лукић Димитрије — 4°

Матић Ранко — 2°; по КП 939. од љишких села једино је у Славковици почетком прошлог столећа било Матића, те се Ранко може узети за кмета тога села.

Мишковић Радосав — 4°; свакако је из саме Кадине Луке, од Мишковића који су тада, а и доцније били знатна породица у том селу (КП 695.).

Ненадовић Јаков — 5°; војвода и командант Ваљевске нахије у I устанку, умро у Београду 1836. године.

Пипић Јевто — 2°

Радивоје, сударац — 3°

Радић Радован — 1°, 2°

Радоњић Теодор — 2°; у оно време од љишких села Радоњића је било само у Врачевићу (КП 615.—616.), те је Теодор вероватно од те породице, и кмет тога села.

Радосав, из Чибутковнице — 4°

Савић Васиљ — 1°, 2°; највећа и најстарија (крајем XVII ст. досељена) породица љишког села Латковића били су почетком XIX столећа Савићи, а нема података да је тада нека друга с тим презименом постојала у Љигу, те тако за Васиља Савића можемо претпоставити да је Латковчанин. Не знамо одакле је био тадањи игуман манастира Боговађе Мојсеј Савић (Б 38, 39, 47.)?

Сајић Живко — 1°, 2°, 3°, 4°; Сајићи су, уз Смиљчиће, једини старинци у Кадиној Луци, велика и позната породица, славе св. Тому (КП 694.). Живко Сајић био је од почетка Првог устанка, а можда и раније, велики буљубаша у кнежини Грбовића (З). 25. -IV- 1806-те на Кличевцу он међу друге 23 старешине Ваљевске нахије потписује Свидетелство којим се осуђује прота Матија Ненадовић (АП 129°). Око јула 1811-те постао је капетан; у то време налазио се на дришском ратишту; 4. -VIII- 1811-те наређено му је да на Рожњу начини шанац до капије (Пр. 13°); 28. -X исте године Радован Грбовић треба да га пошаље да с капетаном Николом Раонићем причува Баурићски шанац док не стигне остала војска (Пр 230); 12. -I- 1812-те био је у пару за дежурство на Рожњу са капетаном Марком Радомировићем из Словца. Преживео је оба Устанка, о чему нас обавештава докуменат 4°, али тада, 1819-те, не назначује му се никакво знање. Из наших докумената 1°—4° дознајемо да је Живко током Устанка, а и доцније, ширио свој посед, како куповином ораница, тако и заузимањем туђе или ничије земље. Слично се у то доба понаша и Живков саборац, такође срески буљубаша па капетан, Васиљ Павловић из Бајевца (у кнежини Ненадовића) (ВС 29.).

Сајић Јаков — 4°

Сајић Лазар — 4°

Сајић Марко — 4°

Симић Илија — 5°

Сретен, поп славковачки — 4°; славковачка црква обновљена је 1822. године (КП 938.).

Урош — 5°

СКРАБЕНИЦЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Бројке 1°, 2°, 3°, 4°, и 5° означају пет први пут у прилогу овог чланка објављених докумената, редом којим они тамо следе.

А — Археолошки споменици и налазишта у Србији, I, Западна Србија, Београд 1953.

АП — Радослав Петровић, Први Српски устанак, акта и писма на српском језику, књига I 1804—1808, Београд 1977.

Б — Слободан Живојиновић, Манастир Боговађа, Боговађа 1971.

БЛ — Лазар Арсенијевић Бата—Лака, Историја српског устанка.

БП — Д. Пантелић, Београдски пашалук после Свиштовског мира.

Бо — Кратка записка увршћена под насловом „Борбе“ у Протина Целокупна дела, Београд 193?, стр. 322.

ВД — Вук Стефановић Караџић, Географско-статистическо описаније Србије, Даница за 1827.

ВР — Вуков Рјечник.

ВС — Ваљевски суд 1804—1827., чланак Јеротија Вујића у Гласнику Међуопштинског историјског архива у Ваљеву, Ваљево, 1966, бр. 1.

Г — „Голубница“ за 1843 44-ту годину.

Д — Радован Драшковић, Ваљево и ваљевски крај, завичајна историја, необјављен рукопис у ваљевском Архиву, поглавље пето, Први устанак.

З — Прота Матија Ненадовић, кратка записка под насловом „Власти у кнежини“, у књизи његових Целокупних дела, Београд, 193?.

Ј — Казивања Петра Јокића о Првом устанку у Б. Перунички, Град Ваљево и његово управно подручје 1815.—1915, Ваљево 1973, стр. 26.

К — Константин Ненадовић, живот и дела Кара—Борћа и његови Војвода и јунака, Беч 1883, I—II. Странице увода означене су римским бројкама.

Кн — Милан Б. Милићевић, Кнежевина Србија I, Београд 1876.

КП — Љубомир Павловић, Колубара и Подгорина, Београд 1907.

ЛП — Бранислав Ј. Пантић, Лична преписка вођа Првог српског устанка, Сарајево 1938.

М — Прота Матија Ненадовић, Мемоари, Београд 1893; римске бројке означавају странице предговора од Љубе Ковачевића.

МО — др Михаило Гавриловић, Милош Обреновић I—III, Београд, 1909.

МП — Милан Б. Милићевић, Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба, Београд 1888.

Н — др. Бранко Перунички, Подаци о насељима нахије Ваљевске (по харачким тефтерима), Гласник Историјског архива у Ваљеву I, Ваљево 1966.

П — Путешествије Јоакима Вујића, Београд 1902, II.

ПН — кратка записка Протина, увршћена под насловом „Петар Новаковић“ у његова Целокупна дела, Београд 193?, стр. 321.

По — Атанасије М. Поповић, Поменик шабачко-ваљевске епархије, Београд 1940.

Пр — Протокол Проте Матије Ненадовића о ратовању крај Дрине 1811, 1812. и 1813. год. Београд, 1861.

ПС — Протина кратка записка, увршћена под насловом „Прираст становништва“ у његова Целокупна дела, Београд 193?, стр. 321.

СД — Радован Драшковић, Споменици Дабића, чланак у ваљевском листу „Напред“ бр. 739, од 8. III 1963.

Т — Љубомир Павловић, Антропологеографија Ваљевске Тамнаве, Београд 1912.

У — Стојан Новаковић, Уставно питање и закони Караборћева времена.

Ф — Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842.